

УДК 339.92(075.8)

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/5-78-4>**Рогач О. І.**

Інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

БАГАТОНАЦІОНАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА ТА РОЗВИТОК ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

У статті проаналізовано предмет науки міжнародного бізнесу, показано, що фокус економічного аналізу проблематики міжнародного бізнесу спрямований на зарубіжну діяльність фірм, що здійснюють прямі іноземні інвестиції та міжнародне виробництво. Обґрунтовано термінологію назви цих фірм, доведено доцільність використання терміна «багатонаціональні підприємства» (БНП), оскільки багатонаціональність є головною рисою міжнародного виробництва та глобальних ланцюжків створення вартості. При цьому аргументовано пріоритетність сутнісних рис міжнародних фірм та другорядність кількісних критеріїв класифікації багатонаціональних корпорацій. Продемонстровано еволюцію теоретичних досліджень багатонаціональних підприємств, надано характеристику методології різних течій економічної думки щодо міжнародного бізнесу корпорацій. В цьому контексті розглянуто структуру теоретичної школи міжнародного бізнесу, яка розвивається на фундаменті різних течій економічних думки та узгально мікро- та макроекономічні погляди на складний предмет цієї науки. Виокремлено декілька періодів розвитку теорії міжнародного бізнесу, зокрема ранній етап розвитку, період еkleктичної парадигми та сучасний етап, який свідчить про актуалізацію нових підходів до аналізу багатонаціональних підприємств. Аргументовано необхідність подальшої еволюції теорії міжнародного бізнесу, що спричинено складністю й багатогранністю міжнародного виробництва та багатонаціональних підприємств, модифікацією їх зарубіжних транзакцій та розвитком мережевих аутсорсингових зв'язків.

Ключові слова: багатонаціональні підприємства, прямі іноземні інвестиції, міжнародне виробництво, транснаціональні корпорації, міжнародний бізнес.

Постановка проблеми. Тенденції руху капіталу багатонаціональних підприємств (БНП), їх багатогранний вплив на економіку країн, що приймають, не можуть бути глибоко проаналізовані без осмислення теоретичних аспектів виникнення й функціонування БНП, причин організації ними мережі міжнародного виробництва. Зростання могутності сучасних міжнародних фірм, широкий діапазон форм їх діяльності, охоплення операціями більшості країн світу обумовлюють надзвичайну актуальність теорії багатонаціональних підприємств, яка повинна дати відповіді на багато нових викликів сучасної інтернаціоналізації капіталу та виробництва. Наприклад, розвиток нових організаційних та інституційних систем міжнародного виробництва примушує по-новому подивитися на переваги великих традиційних БНП, які слугували «класичними» прикладами процесу інтернаціоналізації другої половини ХХ ст. Нова парадигма інноваційного розвитку корпорацій та перехід більшості БНП до мережевих каналів створення знань висувають багато питань щодо традиційних переваг власності та інтерналізації й нового характеру взаємовідносин між головними компаніями та філіями в процесі контролю над ключовими активами фірми. Нарешті, фрагментація виробництва вимагає розкриття переваг нових екстерналізованих механізмів організації та контролю над створенням вартості, а також нових детермінант розміщення окремих сегментів міжнародного виробництва БНП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика прямих іноземних інвестицій, міжнародного виробництва та діяльності багатонаціональних фірм перебувала в центрі уваги багатьох дослідників міжнародного бізнесу. Основи теорії багатонаціональних підприємств заклали ще С. Гаймер, Дж. Даннінг, П. Баклі, А. Ругман, які у своїх численних працях показали сутність, характерні риси та особливості сучасних міжнародних фірм [1, с. 10–25; 2, с. 224–228]. Більш пізні роботи У. Зандера, Б. Когута, С. Гошала, Р. Бартлета висвітлили нові риси БНП та еволюцію зарубіж-

ної експансії цих фірм [3, с. 625–630; 4, с. 12–31]. Згодом Г. Джереффі, Т. Стерджін, Дж. Хампрі, Дж. Лі та їх послідовники розвинули інституціональну та управлінську течії дослідження сучасного міжнародного виробництва, показали особливості організації глобальних ланцюжків створення вартості БНП та управлінських систем цих фірм [5, с. 78–83]. У вітчизняній науковій літературі питання прямих іноземних інвестицій та багатонаціональних фірм висвітлюють С. Якубовський, Т. Родіонова, Т. Деркач, А. Куфак [31; 32]. У зв'язку з цим актуальною задачею постає демонстрація розвитку теорії міжнародного бізнесу, основних етапів цього процесу та формування предмета дослідження цієї наукової школи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є демонстрація еволюції концептуальних та методологічних основ аналізу багатонаціональних підприємств, розкриття предмета та основних етапів розвитку сучасної теорії міжнародного бізнесу, виявлення головних напрямів економічних досліджень діяльності багатонаціональних підприємств.

Виклад основного матеріалу.

Теорія міжнародного бізнесу: фокус на багатонаціональних підприємствах.

До 1970-х років предмет дисципліни міжнародний бізнес мав переважно прикладний характер. Вона не була повністю інтегрована в економічну науку. Дослідження сфери міжнародного бізнесу тоді перебувало під впливом економістів, які, як правило, розглядали торговельні та інвестиційні відносини між країнами на макрорівні. В теоретичному аспекті зарубіжне виробництво та експортна діяльність компаній розглядалися як альтернативи. Від 1970-х років у фокусі досліджень цієї науки опинилися прямі іноземні інвестиції та багатонаціональні підприємства. Це сталося не випадково. Саме в цей час активність таких міжнародних корпорацій почала стрімко зростати, їх вплив на світову економіку став настільки відчутним, що привернув увагу вчених, громадськості та політичних діячів.

За останні сорок років школа міжнародного бізнесу виросла в потужну науку, що базується на солідному теоретичному фундаменті. Ключовим питанням її теорії, як сформулював його Джон Даннінг, стало таке: «Чому деякі фірми володіють унікальними ресурсами та компетенціями на відміну від своїх конкурентів з інших країн, і чому вони використовують деякі з цих переваг спільно з немобільними закордонними активами?».

Водночас наука міжнародного бізнесу не перетворилась на суто абстрактну теорію, вона зберегла прикладний характер. В центрі багатьох сучасних концепцій міжнародного бізнесу постає підприємець, менеджер фірми, що здійснює міжнародне виробництво та інші зарубіжні операції. Такий зв'язок між глибокою теорією та прикладними задачами пов'язаний зі ще одним ключовим питанням науки міжнародного бізнесу: «Що зумовлює міжнародний успіх або провал зарубіжних операцій фірми; яка стратегія міжнародного бізнесу здатна забезпечити використання її унікальних ресурсів, щоб досягти конкурентоспроможності за кордоном?».

Попри тривалі дискусії щодо предмета молоді динамічної науки, на початку XXI ст. сформувався консенсус з цього питання. Практично всі світові авторитети цього напрямку економічних досліджень визначили, що фокус економічного аналізу проблематики міжнародного бізнесу повинен бути спрямований на багатонаціональні корпорації. Один із відомих вчених у цій сфері Я. Аароні свого часу зазначив, що першим кроком наукових розробок міжнародного бізнесу має бути з'ясування того, чому деякі фірми є глобальними, а інші – ні. Серед інших головних завдань цієї науки він називав пояснення різної послідовності форм міжнародного бізнесу та інвестицій багатонаціональних фірм в різних країнах. Чи є ці шляхи інтернаціоналізації однаковими чи відмінними для БНП з різних країн або з різних регіонів? Як визначив професор Уортонської бізнес-школи Б. Когут, сфера міжнародного бізнесу охоплює міжнародну діяльність фірм, їх взаємодію з урядами, конкурентами, персоналом. Вона шукає відповідь не тільки на питання, чому міжнародні фірми йдуть за кордон, але й на питання про те, як вони це роблять [26, с. 153–160].

Термінологія багатонаціональних фірм.

Теорія багатонаціональних фірм, яка посідає центральне місце в науковій школі міжнародного бізнесу, має порівняно недавнє походження. Справді, терміни «багатонаціональні підприємства», «транснаціональні корпорації», «глобальні компанії» були створені тільки в кінці 1960-х і на початку 1970-х років. До того часу фірми, які розміщували підприємства по збільшенню вартості поза національними межами, називалися багатотериторіальними фірмами або частіше – фірмами, що займаються іноземним інвестуванням.

Пионерні роботи С. Гаймера започаткували у 1960–1970-х роках дослідження ПП як нового спеціального напрямку економічної теорії. С. Гаймер одним із перших звернув увагу на необхідність розрізнення прямих іноземних інвестицій від портфельних з урахуванням критеріїв прямого контролю над зарубіжними активами. Він назвав фірми, що мають дочірні підприємства за кордоном, багатонаціональними компаніями [7, с. 23–40]. Аналогічну термінологію використовував Ч. Кіндлбергер, який у своїй теорії «монополістичних переваг» розвинув і посилив аргументи теорії ринкової влади С. Гаймера [8].

Ще одну ранню теорію інтернаціоналізації виробництва та вивозу капіталу обґрунтував Р. Вернон [9, с. 190–198]. Хоча найбільш інтернаціоналізовану групу міжнародних фірм цей дослідник називав глобальними компаніями, загалом він остаточно закріпив назву багатонаціональних підприємств за фірмами, що здійснюють зарубіжні прямі інвестиції [10, с. 255–267]. У подальшому відомі авторитети в галузі міжнародного бізнесу, зокрема А. Ругман, Р. Кейвз, П. Баклі, підкреслювали більш точну змістовну основу назви «багатонаціональні підприємства» порівняно з іншими дефініціями цих фірм [11; 12].

У світовій економічній літературі досі зустрічаються кілька термінів для позначення компанії, що мають міжнародне виробництво на основі прямих іноземних інвестицій (багатонаціональні, міжнародні, транснаціональні, глобальні, наднаціональні, супернаціональні, інтернаціональні тощо). Такі компанії зареєстровані в одній країні, але здійснюють виробництво й інші ділові операції в інших країнах.

Слід визнати, що різні національні економічні школи мають свої традиції щодо назви таких фірм. Наприклад, в економічній літературі США та Японії домінує поняття «багатонаціональна корпорація» (фірма, підприємство). В економічній літературі країн Західної Європи можна зустріти всі такі назви, наприклад «транснаціональні корпорації», «багатонаціональні корпорації», «глобальні корпорації».

Історично у 80–90-х роках XX ст. у вітчизняній літературі склалася думка про те, що за приналежністю капіталу компанії, які здійснюють міжнародне виробництво, можна поділити на два види, а саме транснаціональні корпорації та багатонаціональні корпорації. При цьому доводилося, що між ними існують певні відмінності, тому доцільно виокремлювати ці два типи міжнародних фірм.

Вважалося, що транснаціональні компанії є національними за капіталом та контролем, але міжнародними за сферою операцій. Вони мають зарубіжні активи, що виникли на базі ПП. Хоча такі корпорації створюють всесвітню мережу філій, їх материнська компанія належить капіталу однієї країни. Позначення «транснаціональний» підкреслювало зв'язок корпорації з капіталом конкретної нації.

Щоб обґрунтувати доцільність такого поділу, наголошувалося на тому, що багатонаціональні компанії, на відміну від транснаціональних, контролюються капіталом двох або більше країн. Вони також мають глобальну мережу філій, але до того ж мають міжнародне розосередження акціонерного капіталу. Як приклад багатонаціональних фірм називалися англо-голландські компанії «Ройял Датч/Шел» та «Юнілевер», німецько-бельгійська компанія «Агра-Геварт», англо-італійська компанія «Данлоп-Піреллі», англо-американсько-канадська компанія «Інтернешнл Нікел Ко».

На користь вищезазначеної термінології міжнародних компаній часто свідчило те, що більшість сучасних корпорацій, які мають зарубіжні філії, за контролем є однонаціональними (американські, британські, японські тощо), тобто мають форму транснаціональних фірм. Водночас зазначалося, що кількість багатонаціональних корпорацій досить невелика. Це обумовлено тим, що об'єднання капіталів різних країн для організації глобально функціонуючої корпорації – справа досить складна. Тут часто виникають проблеми, пов'язані з різними юрисдикціями, політикою

урядів, подвійним оподаткуванням та крос-культурним менеджментом.

У перших фундаментальних дослідженнях експертів ООН, що з'явилися у 1970-х роках, усі компанії, які здійснювали міжнародне виробництво, називалися багатонаціональними ("multinational corporations"), або скорочено БНК ("MNC"). Проте незабаром чисельні огляди та дослідження експертів ООН почали вживати термінологічне позначення «транснаціональна корпорація» ("transnational corporation"), або скорочено ТНК ("TNC"). Формально зміна цієї назви була викликана проханням групи латиноамериканських країн, які створювали спільні, так звані багатонаціональні фірми згідно з програмою інтеграційних заходів Андського пакту і не хотіли, щоби такі компанії плутали з міжнародними корпораціями промислово розвинених країн.

Водночас, на думку експертів ООН, нова назва точніше й конкретніше відображала головну особливість компаній, які здійснювали ПП та міжнародне виробництво, а саме перенесення бізнесу за національні кордони своїх домашніх країн. Відтоді позначення ТНК почали вживати в усіх офіційних виданнях ООН, зокрема ЮНКТАД. Його також використовував найавторитетніший міжнародний аналітичний і статистичний огляд із проблем ПП "World Investment Report" упродовж майже тридцяти років [13, с. 5–24].

Однак теоретичні дослідження сутності, причин появи міжнародних фірм не довели вагомі аргументи для поділу їх на транснаціональні та багатонаціональні компанії. Навпаки, практично всі течії наукової школи міжнародного бізнесу робили висновок про однотипність якісних рис цих фірм. Вони акцентували увагу на тому, що сутність компаній, що здійснюють зарубіжний бізнес, набагато точніше та глибше, ніж риса «транснаціональний характер операцій», характеризує ознака «багатонаціональне виробництво». Без ознаки багатонаціональності не можна зрозуміти особливості діяльності таких фірм. Саме з багатонаціональністю діяльності цих компаній, про що свідчить економічна школа промислової організації, пов'язана більшість конкурентних переваг таких фірм. З огляду на це всі фундаментальні теорії міжнародних фірм віддають перевагу терміну «багатонаціональні підприємства» (фірми, корпорації, компанії).

Додаткові аргументи на користь терміна БНП.

Практика міжнародного бізнесу та надзвичайно високі темпи процесу інтернаціоналізації фірм останніми десятиріччями також поставили під сумнів доцільність вищенаведеної традиційної типології міжнародних компаній.

1) З 80-х років ХХ ст. більшість ПП мала форму злиттів і поглинань, що значно ускладнювало національну ідентифікацію міжнародної фірми. Внаслідок цього взаємне переплетення капіталу набуло небачених раніше розмірів. Воно супроводжується обміном акцій між компаніями, що об'єднуються, або створенням спільних компаній, які виконують функції оперативних холдингів, зазвичай доповнюється «пакетом угод» про спільне використання виробничих потужностей філій, координацію наукових розробок і розподіл ринків збуту. Нині транскордонні злиття є одним із головних шляхів інтернаціоналізації фірм.

2) В умовах глобалізації світової економіки дедалі більше корпорацій продають свої акції на міжнародних фондових біржах (стратегія так званої глобальної емісії). Зростаюча інтеграція

міжнародних фінансових ринків значно посилює тенденцію розмиття національної приналежності. Такі міжнародні корпорації, як "Sony", "Toyota Motor", "Fiat", "KLM", "British Petroleum", "Daimler", продають свої акції на Нью Йоркській фондовій біржі. Водночас акції американських корпорацій "IBM", "General Motors" тощо входять до лістингу Лондонської, Брюссельської, Паризької, Франкфуртської фондових бірж. Транскордонний лістинг ще більше ускладнює визначення національної «прописки» корпорацій. Власники цих акцій стають резиденти різних країн.

3) Інтернаціоналізація середніх і малих фірм, поширення «глобальних стартапів» надали поштовх новому феномену, який дістав назву «народжені глобальними» або «міжнародні нові підприємства». Такі глобальні стартапи часто взагалі не є корпораціями, тобто акціонерними товариствами. В структурі їх власників переважають венчурні інвестори багатьох країн. Це надає додаткові аргументи відмови від колишньої класифікації ТНК та БНК, яка наголошує на існуванні цих фірм саме у формі корпорацій.

4) Існування транзитних пунктів проходження величезних обсягів ПП (Гонконг, Сінгапур або інші офшорні юрисдикції) також унеможлиблює точне визначення національного походження капіталу значної кількості міжнародних фірм. Існує багато прикладів, коли зареєстровані тут БНП, насправді належать групам власників зовсім інших країн. Нарешті, мережевий характер сучасних міжнародних компаній ще більше «розмиває» їх приналежність до певних країн. Незалежні субпідрядні учасники мереж компанії-флагмана одночасно можуть бути включені в системи міжнародного виробництва інших фірм. Кожна з таких глобальних виробничих мереж, як правило, включає фірми різних країн, що робить сам процес створення вартості справді багатонаціональним.

Зважаючи на всі ці аргументи та тенденції, експерти ЮНКТАД із прямих іноземних інвестицій та міжнародних фірм вирішили відмовитись від терміна «транснаціональні корпорації» й надалі використовувати в офіційних публікаціях цієї організації термін «багатонаціональні підприємства» [14, с. 4–30; 15, с. 3–25]. Головний акцент у цій назві зроблено саме на багатонаціональність створення вартості, а не на однонаціональність походження або власності фірм. Цей термін підкреслює також те, що не всі компанії, що здійснюють міжнародний бізнес, є корпораціями, але вони всі є підприємствами.

Показово, що викладання дисципліни міжнародного бізнесу на батьківщині цієї науки, а саме США, також базується на незмінній термінології багатонаціональних корпорацій (підприємств). Це засвідчують практично всі підручники з цього предмета, видані в цій країні.

Багатонаціональне підприємство – це підприємство, що здійснює міжнародне виробництво на основі прямих іноземних інвестицій та має прямий контроль над своїми зарубіжними філіями. Головними критеріями, що відрізняють багатонаціональні підприємства від національних фірм, які здійснюють зовнішньоекономічну експортно-імпорتنу діяльність, є вивезення капіталу та створення підконтрольних підприємств у різних країнах світу. Якщо національні компанії здійснюють лише експортно-імпортні операції товарів і послуг, то БНП організують зарубіжне (міжнародне) виробництво товарів і послуг. Саме існування зарубіжного виробництва визначає специ-

фічні риси БНП як форми структурної організації бізнесу, а саме їх організаційні моделі, стратегію підприємницької діяльності, напрями внутрішньо корпоративного руху товарів та фінансових ресурсів. Залежно від галузевої спрямованості БНП це міжнародне виробництво охоплює різні види діяльності, що створюють або додають вартість, зокрема виробництво готової продукції та напівфабрикатів, надання різноманітних послуг, здійснення наукових розробок.

У 70-80-х роках ХХ ст. в літературі з міжнародного бізнесу також часто використовувалися кількісні критерії виміру БНП (кількість зарубіжних філіалів або країн, де здійснюють бізнес фірми, питома вага зарубіжних продажів, активів або зайнятих тощо). Однак згодом стало зрозуміло, що ці показники мають другорядне значення. Самостійно, тобто у відриві від головних якісних характеристик, вони не можуть бути базою для визначення БНП.

Слід також зазначити, що за останні декілька десятиріч змінилося уявлення про сам об'єкт дослідження міжнародного бізнесу. У 1960–1980-х роках дослідники вважали, що великі масштаби компанії, її домінуючий вплив на ринок є незаперечними ознаками багатонаціонального підприємства. Як зазначав один із основоположників школи міжнародного бізнесу П. Баклі, на початку розвитку цієї науки БНП розглядалися як унітарні, монолітні компанії. «Стандартне» багатонаціональне підприємство походило з промислово розвинутих країн, було приватним, виробничим, мало однорідну бізнес-культуру та переважно належало капіталістам однієї держави. Спростування цього стереотипу зайняло деякий час, поки теорія вийшла за ці штучні межі [16, с. 75].

Особливості сучасної інтернаціоналізації світової економіки, втягування в цей процес середніх і навіть дрібних компаній примушують переглянути значення кількісних характеристик БНП. Теорія міжнародного бізнесу повинна була дати відповіді на такі зміни контингенту багатонаціональних підприємств та обґрунтувати причини успішних міжнародних операцій фірм, що докорінно відрізнялися від традиційних БНП-гігантів.

Отже, хоча досі можна зустріти різну термінологію фірм, що організують міжнародне виробництво, проте більшість видань зарубіжної навчальної та наукової літератури з міжнародного бізнесу використовує поняття «багатонаціональні підприємства або корпорації», тому ми вважаємо доцільним вживати термін «багатонаціональне підприємство» як загальний синонім усіх назв фірм, що здійснюють міжнародний бізнес на основі ПП.

Архітектура теорії міжнародного бізнесу.

Зростання могутності сучасних багатонаціональних підприємств, широкий діапазон форм їх діяльності, охоплення операціями більшості країн світу обумовили надзвичайну актуальність розроблення теорії міжнародного бізнесу. За минулі десятиріччя як зарубіжна, так і вітчизняна література поповнилася значною кількістю змістовних досліджень теоретичних аспектів міжнародного виробництва, вивозу капіталу, інтернаціоналізації виробничо-інвестиційної діяльності корпорацій, стратегічного менеджменту та маркетингу багатонаціональних компаній.

Водночас складність і багатогранність БНП, динамічність і модифікація їх зарубіжних транзакцій обумовили різні теоретичні підходи до аналізу сутності та характеристик діяльності цих фірм. Наявність різних теоретичних шкіл

вивчення міжнародних бізнесу обумовлена низкою причин.

По-перше, формування науки міжнародного бізнесу відбувалося на фундаменті різних наявних економічних шкіл. Її вихідними джерелами стали окремі течії загальної економічної теорії, наприклад теорії промислової організації, зростання фірми, теорії інновацій, конкурентоспроможності, теорії міжнародного руху капіталу, міжнародної торгівлі, розміщення виробництва, стратегічного менеджменту, мережевої економіки. Природно, що в межах різних підходів до аналізу міжнародного бізнесу фірм, що сформувалися у 1970–1980-х роках, був зроблений різний акцент на вищезгаданих розділах загальної економічної теорії.

По-друге, має місце складність об'єкта дослідження науки міжнародного бізнесу. Різноманітність типів міжнародного виробництва БНП (ресурсно-базовий, імпортозаміщувальний, експортно орієнтований або глобально орієнтований) обумовлює значну варіативність моделей їх міжнародних операцій. Кожний з типів міжнародного виробництва має свої особливості, по-різному впливає на ринок стратегії та організаційну структуру бізнесу. Суб'єктами міжнародного бізнесу є не тільки великі підприємства, але й середні й навіть малі фірми. Різні школи теоретичних досліджень мають суттєві відмінності в аналізі такої специфіки суб'єктів міжнародних економічних транзакцій.

По-третє, розвиток теорії міжнародного бізнесу відбувався в площині конвергенції домінуючого мікроекономічного підходу (теорії промислової організації або теорії зростання фірми) з мезоекономічним (наприклад, теорії конкуренції, життєвого циклу галузі або стратегічних альянсів) та навіть макроекономічним підходами (концепції фрагментації міжнародного виробництва, нової економічної географії, глобальних ланцюгів створення вартості). Вивчення міжнародних операцій фірм на цих різних рівнях економічного аналізу об'єктивно відображувало багатогранність як самих багатонаціональних підприємств, так і їх впливу на бізнес-середовище.

Історично перші міжнародні компанії виникли ще у другій половині ХІХ ст. В працях Карла Маркса, Рудольфа Гілфердінга, Джона Міля ми можемо знайти перший аналіз вивозу капіталу та підприємницької діяльності фірм по за межі своєї країни базування. Однак тільки майже через сто років була сформована теорія багатонаціональних підприємств, яка стала основою розвитку всієї науки міжнародного бізнесу.

Етапи розвитку теорії міжнародного бізнесу.

Сучасну теорію міжнародного бізнесу заснували видатні вчені С. Гаймер, Дж. Даннінг, П. Баклі, М. Кессон, А. Ругман, П. Кругман, М. Портер та інші. Саме вони заклали фундаментальні основи теоретичних знань про міжнародні підприємства та зарубіжні операції фірм. Серед цієї когорти основоположників особливе місце належить С. Гаймеру. Попри нечисленні твори та нетривале життя, цей вчений запропонував новаторські погляди та був першим, хто випробував нові методологічні підходи до дослідження міжнародного бізнесу. Зараз є дуже популярним називати нові концепції парадигмою, цей термін стає все більш поширеним в економічній науці. Однак одним із тих, хто справді заслуговує на те, щоб його теоретичні дослідження називали новою парадигмою міжнародного бізнесу, був С. Гай-

мер. Його теорія прямих іноземних інвестицій та багатонаціональних підприємств докорінно відрізнялась від поглядів та підходів, що панували в економічній науці тоді. Вона пропонувала піонерну гіпотезу причин вивозу капіталу, існування міжнародних фірм та особливостей їх зарубіжних стратегій [17].

В кінці 1960-х та на початку 1970-х років праці С. Гаймера були відомі небагатьом його колегам, але завдяки їх використанню в подальших дослідженнях Дж. Даннінга, П. Баклі, М. Кессона, А. Ругмана та інших вчених сьогодні ідеї С. Гаймера загальновідомі й визнані всіма фахівцями з міжнародного бізнесу. С. Гаймер був першим, хто обґрунтував сутність прямих іноземних інвестицій як контролю фірми над її специфічними активами, розмежував ПІІ та портфельні інвестиції, показав міжнародні стратегії багатонаціональних фірм щодо захоплення ринків іноземних країн. Багато сучасних концепцій міжнародного бізнесу базуються на ідеях цього вченого про роль знань та інновацій у створенні конкурентних переваг БНП, важливості ресурсів фірми для її успіху на міжнародному ринку, інтерналізації специфічних переваг компанії як засобу контролю над її ключовими компетенціями тощо.

Тоді як інші дослідники розвивали подібні погляди на БНП щодо їх монополістичної конкуренції та монополістичних переваг (Ч. Кіндлбергер), особливостей руху їх міжнародних інвестицій та перенесення виробництва в інші країни (Р. Вернон), комбінації управлінської здатності та ресурсів (Е. Пенроуз), Редінзька школа міжнародного бізнесу (Університет Редінгу, Великобританія) дала наступний надзвичайно потужний поштовх розвитку цієї науки. Головними натхненниками цього прориву в дослідженнях теорії міжнародного бізнесу стали П. Баклі, М. Кессон та Дж. Даннінг, що працювали тоді в цьому університеті. Перші два вчені були одними з піонерів заснування нової школи міжнародних економічних досліджень, а саме школи інтерналізації, що базувалась на ідеях та методології Р. Кооза. Вони застосували ці ідеї до міжнародного середовища та діяльності багатонаціональних фірм [18, с. 32–66].

Теорія інтерналізації протягом останніх чотирьох десятиріч набула великого поширення як фундаментальна методологічна база досліджень міжнародного бізнесу. Вона змогла пояснити причини необхідності прямого контролю фірм над їх дочірніми підприємствами з огляду на сутність недосконалостей ринку та екстермальних відносин. П. Баклі, М. Кессон, Д. Тіс проаналізували різні аспекти таких недосконалостей ринку й довели, що інтерналізація суттєво зменшує операційні витрати бізнесу багатонаціональних фірм, отже, надає їм ключові конкурентні переваги над місцевими компаніями. Аналогічні висновки, що органічно посилювали аргументи школи інтерналізації, надали Р. Кейвз, Ж. Геннарт у концепції транзакційних витрат. Контроль над секретами фірми та її знаннями й запобігання їх потраплянню до конкурентів розглядався як ключова стратегія успіхів фірми на міжнародних ринках [19].

Дослідження теорії міжнародного бізнесу з часом набуло широкого діапазону, охопило питання форм та механізмів зарубіжних операцій фірм, стратегічного менеджменту та маркетингу, вибору місць розташування закордонних підрозділів. Нові аргументи щодо цих питань надали ресурсна теорія (Дж. Барні), яка вбачала причини виникнення фір-

мових конкурентних переваг у наявності унікальних ресурсів; фінансові теорії БНП, які акцентували увагу на міжнародній диверсифікації активів та додаткових перевагах ПІІ щодо зниження ризиків портфеля (Р. Алібер, Д. Лессард).

Школа досліджень міжнародного бізнесу була збагачена окремим напрямом, який концентрувався на питаннях стратегічного менеджменту міжнародних фірм. Г. Перлмуттер, Д. Стопфорд та Л. Велс на основі накопиченого емпіричного матеріалу висунули нові гіпотези щодо класифікації БНП, їх організаційної побудови та моделей управління. Додатково до цього стратегічна теорія БНП М. Портера виявила особливості моделей менеджменту та маркетингу цих фірм в різних галузях та обґрунтувала детермінанти конкурентних переваг фірм. «Генеричні» конкурентні переваги М. Портера стали основою формування теорії стратегічного менеджменту БНП та практики бізнесу багатьох міжнародних фірм.

Новий етап розвитку науки міжнародного бізнесу засвідчила поява в другій половині 1970-х років еkleктичної теорії Джона Даннінга. Редінзька школа міжнародного бізнесу знову продемонструвала свої позиції лідера в розробленні методології та теорії багатонаціональних підприємств. Гіпотеза Дж. Даннінга про необхідність поєднання піонерних підходів теорій С. Гаймера та Ч. Кіндлбергера зі здобутками школи інтерналізації П. Баклі та М. Кессона відкрила нові перспективи досліджень у цьому напрямі [20, с. 163–190]. Цей вчений доповнив та збагатив положення зазначених концепцій ідеями макроекономічних підходів (К. Коджіма, Т. Озава), що наголошували на важливості аналізу порівняльних переваг країни для пояснення міжнародних операцій фірм. Категорії «переваги власності», «переваги інтерналізації» та «переваги розміщення» стали трьома опорними колонами архітектури нової потужної теорії, що згодом отримала у світовій економічній літературі назву «Парадигма Даннінга» [21, с. 19].

Майже тридцять років ця теорія домінувала в дослідженнях з міжнародного бізнесу, що заслужено визначило її парадигмальний характер у формуванні цієї науки. І сам Дж. Даннінг, і його численні прихильники та послідовники розвивали та збагачували еkleктичну теорію. Одну з таких вдалих спроб, наприклад, засвідчила концепція інвестиційного шляху розвитку Р. Науулі та Дж. Даннінга, яка пов'язувала аналіз припливів та відпливів ПІІ з країни з характеристиками її порівняльних переваг, роллю державної політики та інструментами регулювання діяльності іноземних фірм [22, с. 3–12].

Хоча еkleктична теорія досі посідає важливе місце в школі досліджень міжнародного бізнесу, паралельно з нею інші наукові підходи вивчали причини та наслідки діяльності багатонаціональних підприємств з позицій теорії розташування, просторової економіки, регіоналізації та міжнародної політичної економії. Теорії нової економічної географії (П. Кругман, Е. Венабльс), фрагментації міжнародного виробництва (Г. Кержковскі, Дж. Гроссман, Е. Россі-Хансберг) та глобальних ланцюжків створення вартості (Г. Дзеревффі, Т. Стерджін) намагалися показати сучасні тенденції міжнародного бізнесу фірм у глобальному економічному середовищі [23, с. 2–11]. В центрі уваги цих підходів перебували питання оптимізації географічної дисперсії бізнес-операцій БНП, кластеризації діяльності фірм, аналізу економічної дистанції між зарубіжними локаціями та

проблеми стратегічного менеджменту мереж створення доданої вартості компаній [24, с. 483–499; 25, с. 593–595]. Деякі дослідники (А. Ругман) ставили під сумнів глобальний характер бізнесу БНП й доводили, що більшість таких фірм є регіональними за своєю діяльністю [26, с. 479–488].

Протягом усього періоду еволюції школи міжнародного бізнесу ще два напрями теорій висували взаємо протилежні аргументи та пояснення процесу інтернаціоналізації фірм. Тривала дискусія між ними значно збагатила теорію багатонаціональних підприємств, хоча не привела до узгодження позицій опонентів. Школа Упсала, яка базувала свої дослідження на емпіричних матеріалах скандинавських компаній, доводила поступовість процесу виходу фірми на зарубіжні ринки. Як показали її засновники Я. Йохансон, Я. Вальне, така поетапність інтернаціоналізації визначається неготовністю керівництва БНП прийняти ризики незнайомих ринків та швидко долати «психологічну відстань» між країнами. На відміну від цих тверджень, два інших підходи, що отримали назву «міжнародні нові підприємства» та «народжені глобальними», спростовували поступовість розвитку міжнародного бізнесу фірм. Б. Овіат, П. МакДугал, Г. Найт, Т. Кавузгіл хоча з різних позицій, проте виявили, що значна частина фірм, особливо середніх та малих, успішно здійснює надзвичайно швидко інтернаціоналізацію. Ці ідеї стали викликом традиційній теорії БНП і примусили по-новому поглянути на причини міжнародних операцій фірм [27, с. 29–41].

Ще один напрям розвитку сучасної науки міжнародного бізнесу основну увагу зосереджує на ролі компетенцій, знань, досвіду та механізмах створення цих унікальних ресурсів в процесі мережевої бізнес-діяльності фірм. Піонерні дослідження цього підходу були зроблені ще у 1990-х роках у працях Б. Когута та У. Зандера, які запропонували «засновану на знаннях теорію багатонаціональної фірми». Ця теорія пояснювала причини розвитку міжнародного бізнесу фірм з позицій існування «мовчазних» або «прихованих» знань, що «вкарбовані» в організаційні структури та специфічний контент фірми. Друга течія економічної літератури досліджувала мережевий харак-

тер сучасного міжнародного бізнесу. С. Гошал та Р. Бартлет обґрунтували міжорганізаційну теорію БНП, яка дала нове визначення цим фірмам як диференційованим мережам, А. Ругман запропонував концепцію флагманських мережевих БНП, а П. Баклі висунув ідею «глобальної мережевої фабрики». Мережева теорія не тільки проаналізувала нові форми організації міжнародного бізнесу фірм, але й показала новий механізм створення знань і компетенцій, що визначає ключові риси конкурентоспроможності глобальних мережевих компаній [28, с. 603–625].

Сучасна теорія міжнародного бізнесу уособлює складну архітектуру традиційних та новітніх теоретичних підходів дослідження різних сторін діяльності багатонаціональних фірм, їх взаємовідносин із національним, регіональним та глобальним бізнес-середовищем. Вона еволюціонує та збагачується, відображуючи нові тенденції та реалії зарубіжної діяльності фірм [29; 30].

Висновки і пропозиції. За останні сорок років школа міжнародного бізнесу пройшла значний шлях свого розвитку. Починаючи із 60-х років ХХ ст. молода наука намагалася сформулювати основні принципи своєї методології та окреслити предмет дослідження. В центрі досліджень теорій міжнародного бізнесу перебувала міжнародна фірма, або, як згодом було названо, багатонаціональне підприємство. Хоча досі вчені та політичні діячі інколи використовують різноманітні назви фірм, що здійснюють зарубіжну виробничу та інвестиційну діяльність, абсолютна більшість сучасних теорій міжнародного бізнесу віддає перевагу терміну «багатонаціональне підприємство» як такому, що найглибше відображує сутність організації, стратегічного менеджменту та бізнесу таких інституцій. Сучасна наука міжнародного бізнесу охоплює різні течії дослідження багатонаціональних підприємств. Вона має складну архітектуру, що відображає неоднорідність методології та варіацію підходів до вивчення багатонаціональних фірм. Протягом останніх десятиріч спостерігалась певна інтеграція окремих течій дослідження БНП, водночас постійно з'являються нові розгалуження традиційних підходів до вивчення сутності та окремих аспектів діяльності таких фірм.

Список використаних джерел:

1. Hymer S. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Investment. MIT Press, 1976. 253 p.
2. Buckley P.J. Internalization Thinking: From the Multinational Enterprise to the Global Factory. *International Business Review*. 2009. Vol. 18. № 3. P. 224–235.
3. Kogut B., Zander U. Knowledge of the Firm and the Evolutionary Theory of the Multinational Corporation. *Journal of International Business Studies*. 1993. Vol. 24. P. 625–646.
4. Bartlett Ch., Ghoshal S. Managing across borders: The transnational solution. Boston, MA : Harvard Business School, 1989. 328 p.
5. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. J. The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*. 2005. Vol. 12. P. 78–104.
6. Kogut B. International Business. *Foreign Policy*. 1998. No. 110. Special Edition : Frontiers of Knowledge. P. 152–165.
7. Hymer S. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Investment. MIT Press, 1976. 253 p.
8. American Business Abroad. Six Lectures on Direct Investment. Ch. P. Kindleberger. New Haven and London, Yale University Press. 1969. 210 p.
9. Vernon R. International Investment and International Trade in Product Cycle. *Quarterly Journal of Economics*. 1966. Vol. 80. No. 2. P. 190–207.
10. Vernon R. The Product Cycle Hypothesis in a New International Environment. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 1979. Vol. 41. No. 4. P. 255–267.
11. Rugman A. The regional multinationals: MNEs and “global” strategic management. Cambridge University Press, 2005. 327 p.
12. Caves R. Multinational Enterprise and Economic Analysis. Cambridge University Press, 1996. 270 p.
13. World Investment Report 2002. Transnational corporations and export competitiveness. Geneva and New York : United Nations, 2002. 347 p.
14. World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. Geneva and New York : United Nations, 2015. 208 p.
15. World Investment Report 2017: Investment and the Digital Economy. Geneva and New York : United Nations, 2017. 236 p.
16. Buckley P. The Contribution of internalization theory to international business: New Realities and unanswered questions. *Journal of World Business*. 2016. Vol. 51. P. 74–82.

17. Hymer S. The International Operations of National Firms: A Study of Direct Investment. MIT Press, 1976. 253 p.
18. Buckley P., Casson M. The Future of Multinational Enterprise. London : Macmillan, 1976. P. 32–66.
19. Caves R. Multinational Enterprise and Economic Analysis. Cambridge University Press, 1996. 270 p.
20. Dunning J. The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. *International Business Review*. 1990. Vol. 9. P. 163–190.
21. Dunning J. The Theory of International Production. *International Trade Journal*. 1988. No. 3. P. 19.
22. Dunning J., eds. The Investment Path Revisited: Some Emerging Issues. *Foreign Direct Investment and Government: Catalyst for Economic Restructuring*. London, New York, 1996. P. 1–41.
23. Gereffi G., Stacey F. The Global Apparel Value Chain, Trade and the Crisis. Challenges and Opportunities for Developing Countries. World Bank Policy Research Working Paper. Washington, DC : World Bank. 2010. 58 p.
24. Krugman P. Increasing Returns and Economic Geography. *The Journal of Political Economy*. 1991. Vol. 99. No. 3. P. 483–499.
25. Grossman G., Rossi-Handsberg E. Task Trade between Similar Countries. *Econometrica*. 2012. Vol. 80. No. 2. P. 593–629.
26. Rugman A., Chang O. Does the regional nature of multinationals affect the multinationality and performance relationship? *International Business Review*. 2010. No. 19. P. 479–488.
27. Oviatt B., McDougall P. Toward a Theory of International New Ventures. *Journal of International Business Studies*. 2005. Vol. 36. No. 1. P. 29–41.
28. Ghoshal S., Bartlett Ch. The Multinational Corporation as an Interorganizational Network. *Academy of Management Review*. 1990. Vol. 15. No. 4. P. 603–625.
29. Рогач О. Теорії міжнародного бізнесу : підручник. Київ : ВПЦ Київський Університет, 2018. 687 с.
30. Рогач О. Багатонаціональні підприємства. Київ : ВПЦ Київський Університет, 2019. 387 с.
31. Yakubovskiy S., Rodionova T., Derkach T. Impact of foreign investment income on external positions of emerging markets economies. *Journal Transition Studies Review*. 2019. Vol. 26. No. 1. P. 81–91.
32. Yakubovskiy S., Rodionova T., Kyfak A. Inflow of Foreign Capital as a Factor of the Development of Current Accounts of the Eastern European Countries. *Journal Transition Studies Review*. 2019. Vol. 26 (2) P. 3–14.

References:

1. Hymer S. (1976). *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Investment*. MIT Press.
2. Buckley P.J. (2009). Internalization Thinking: From the Multinational Enterprise to the Global Factory. *International Business Review*. Vol. 18. No. 3, pp. 224–235.
3. Kogut B., Zander U. (1993). Knowledge of the Firm and the Evolutionary Theory of the Multinational Corporation. *Journal of International Business Studies*. Vol. 24, pp. 625–646.
4. Bartlett Ch., Ghoshal S. (1989). *Managing across borders: The transnational solution*. Boston, MA : Harvard Business School.
5. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T.J. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*. Vol. 12, pp. 78–104.
6. Kogut B. (1998). International Business. *Foreign Policy*. No. 110, Special Edition: Frontiers of Knowledge, pp. 152–165.
7. Hymer S. (1976). *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Investment*. MIT Press.
8. *American Business Abroad*. (1969). Six Lectures on Direct Investment. Ch. P. Kindleberger. New Haven and London, Yale University Press.
9. Vernon R. (1966). International Investment and International Trade in Product Cycle. *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 80. No. 2, pp. 190–207.
10. Vernon R. (1979). The Product Cycle Hypothesis in a New International Environment. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Vol. 41. No. 4, pp. 255–267.
11. Rugman A. (2005). *The regional multinationals: MNEs and “global” strategic management*. Cambridge University Press.
12. Caves R. (1996). Multinational Enterprise and Economic Analysis. Cambridge University Press.
13. World Investment Report 2002. *Transnational corporations and export competitiveness*. Geneva and New York : United Nations.
14. World Investment Report 2015: Reforming International Investment Governance. Geneva and New York : United Nations.
15. World Investment Report 2017: Investment and the Digital Economy. Geneva and New York : United Nations.
16. Buckley P. (2016). The Contribution of internalisation theory to international business: New Realities and unanswered questions. *Journal of World Business*. Vol. 51, pp. 74–82.
17. Hymer S. (1976). *The International Operations of National Firms: A Study of Direct Investment*. MIT Press.
18. Buckley P., Casson M. (1976). *The Future of Multinational Enterprise*. London : Macmillan. pp. 32–66.
19. Caves R. (1996). *Multinational Enterprise and Economic Analysis*. Cambridge University Press.
20. Dunning J. (1990). The eclectic paradigm as an envelope for economic and business theories of MNE activity. *International Business Review*. Vol. 9, pp. 163–190.
21. Dunning J. (1988). The Theory of International Production. *International Trade Journal*. No. 3, pp. 19.
22. Dunning J., eds. (1996). The Investment Path Revisited: Some Emerging Issues. *Foreign Direct Investment and Government: Catalyst for Economic Restructuring*. London, New York, pp. 1–41.
23. Gereffi G., Stacey F. (2010). *The Global Apparel Value Chain, Trade and the Crisis. Challenges and Opportunities for Developing Countries*. World Bank Policy Research Working Paper. Washington, DC : World Bank.
24. Krugman P. (1991). Increasing Returns and Economic Geography. *The Journal of Political Economy*. Vol. 99. No. 3, pp. 483–499.
25. Grossman G., Rossi-Handsberg E. (2012). Task Trade between Similar Countries. *Econometrica*. Vol. 80. No. 2, pp. 593–629.
26. Rugman A., Chang O. (2010). Does the regional nature of multinationals affect the multinationality and performance relationship? *International Business Review*. No 19, pp. 479–488.
27. Oviatt B., McDougall P. (2005). Toward a Theory of International New Ventures. *Journal of International Business Studies*. Vol. 36. No. 1, pp. 29–41.
28. Ghoshal S., Bartlett Ch. (1990). The Multinational Corporation as an Interorganizational Network. *Academy of Management Review*. Vol. 15. No. 4, pp. 603–625.
29. Rogach O. (2018). *Teorii mizhnarodnoho biznesu* [Theories of international business]. Textbook. Kyiv : VPC Kiev University [in Ukrainian].
30. Rogach O. (2019). *Bahatonatsionalni pidpriemstva* [Multinational enterprises]. Textbook. Kyiv : VPC Kiev University [in Ukrainian].
31. Yakubovskiy S., Rodionova T., Derkach T. (2019). Impact of foreign investment income on external positions of emerging markets economies. *Journal Transition Studies Review*. Vol. 26. No. 1. P. 81–91.
32. Yakubovskiy S., Rodionova T., Kyfak A. (2019). Inflow of Foreign Capital as a Factor of the Development of Current Accounts of the Eastern European Countries. *Journal Transition Studies Review*. Vol. 26 (2). P. 3–14.

Рогач А. И.

Институт международных отношений
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

МНОГОНАЦИОНАЛЬНЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ И РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНОГО БИЗНЕСА

Резюме

В статье проанализирован предмет науки международного бизнеса, показано, что фокус экономического анализа проблематики международного бизнеса направлен на зарубежную деятельность фирм, осуществляющих прямые иностранные инвестиции и международное производство. Обоснована терминология названия этих фирм, доказана целесообразность использования термина «многонациональные предприятия» (МНП), поскольку многонациональность является главной чертой международного производства и глобальных цепочек создания стоимости. При этом аргументированы приоритетность сущностных характеристик международных фирм и второстепенность количественных критериев классификации многонациональных корпораций. Продемонстрирована эволюция теоретических исследований многонациональных предприятий, представлена характеристика методологии различных течений экономической мысли по вопросам международного бизнеса корпораций. В этом контексте рассмотрена структура теоретической школы международного бизнеса, которая развивается на фундаменте различных течений экономических мысли и обобщает микро- и макроэкономические взгляды на сложный предмет этой науки. Выделены несколько периодов развития теории международного бизнеса, в частности ранний этап развития, период эклектической парадигмы и современный этап, которой свидетельствует об актуализации новых подходов к анализу многонациональных предприятий. Аргументирована необходимость дальнейшей эволюции теории международного бизнеса, что вызвано сложностью и многогранностью международного производства и многонациональных предприятий, модификацией их зарубежных транзакций и развитием сетевых аутсорсинговых связей.

Ключевые слова: многонациональные предприятия, прямые иностранные инвестиции, международное производство, транснациональные корпорации, международный бизнес.

Rogach Oleksandr

Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv

MULTINATIONAL ENTERPRISES AND INTERNATIONAL BUSINESS THEORY DEVELOPMENT

Summary

The article analyzes the subject of international business research, it shows that the focus of economic analysis of international business problematics currently is directed on foreign activity of firms with foreign investments and international production. The paper reveals the key features of terminology and definition of these firms as well as the traditional classification of such companies in Ukrainian economic literature. It argues term “multinational enterprises” (MNE), since multinationality is the main feature of international production and global value creation chains. The paper considers additional arguments for using the term multinational enterprises, such as the diffusion of national property due to cross-border mergers and acquisitions, global share issues on international capital markets, the growth in the number of global startups, as well as the multinational nature of innovation processes, value chains and management teams of such companies. In this sense, priority is given to the essential features of international firms but not the quantitative criteria for the classification of multinational corporations. The article shows the evolution of theoretical studies of multinational enterprises, describes the methodology of different trends of economic thought on the issues of international business. In this context, it describes the international business theoretical school structure and highlights different approaches of economic thought, micro and macroeconomic views on the complex subject of this science. The paper discusses several periods of the international business theory development, such as the early stage of development, the period of the eclectic paradigm, and the modern stage, which shows the actualization of new approaches to the analysis of multinational enterprises. It focuses on further evolution of international business theory, which is caused by the complexity and diversity of international production and multinational enterprises, the modification of their foreign transactions and the development of network outsourcing connections.

Keywords: multinational enterprises, foreign direct investments, international production, transnational corporations, international business.